

8.

BÀLSAMS PER A LES TRADUCCIONS ACTUALS

LAURA SANTAMARIA

1. *La traducció com a violència simbòlica*

Ens hem acostumat a conuiu amb traduccions, ja que ens acompanyen cada dia des que ens llevem fins que anem a dormir. Les trobem en els cereals de l'esmorzar, en els anuncis que ens envaeixen; a la feina i al lleure: mentre llegim, anem al supermercat o al cinema. Però la traducció no acaba de ser amiga nostra. Som reticents davant de les traduccions i ens malfiem dels traductors. Amb la traducció literària també passa el mateix. Aquest pot ser el motiu pel qual hem inventat expressions com *traduttore traditore* que ens fan creure que sempre és millor llegir un original que no pas la seva traducció. Una manera d'explicar aquesta realitat pot ser mitjançant el concepte de violència simbòlica. Bourdieu va encunyar aquest terme per a referir-se a l'assimilació, o bé enculturació, d'uns certs esquemes de comportament¹ que en principi eren aliens als individus d'un grup social concret.

Els individus de les societats s'organitzen a l'entorn d'uns grups capaços de generar les condicions necessàries per aplegar-los. Aquesta estructura de formes simbòliques cohesionadora de cada grup dins d'una mateixa societat o cultura és anomenada ideologia. Cada ideologia té el seu propi sistema de valors i una simbologia pròpia i, en conseqüència,

¹ Berger i Luckman (1966) s'hi refereixen com a accions i actes.

una manera concreta d'interaccionar amb el conjunt de la societat. Tot i això, no totes les ideologies tenen la mateixa incidència dins de la societat. Les expressions centrals de la cultura són les portadores de la ideologia dominant, mentre que els grups perifèrics comparteixen l'etiqueta de pertànyer a ideologies dominades. El conflicte entre les ideologies neix perquè els individus es classifiquen segons el volum de capital cultural que tenen i segons el pes relatiu atribuït al patrimoni total. Cada ideologia intenta reproduir-se en unes condicions òptimes. En concret, la ideologia dominant, gràcies als mecanismes de propagació que té al seu abast —els mitjans de comunicació i les institucions— insisteix en la reiteració dels seus signes de manera que deixin de ser vistos com els propis d'un grup. Aquest afany és un exercici de violència simbòlica que té com a finalitat que el conjunt de la societat els associï als valors generals que formen part del coneixement inqüestionat, de manera que les representacions mentals del grup dominant puguin esdevenir pròpies de tota la societat.

La violència simbòlica, doncs, té la característica de constituir-se des de dins, és a dir, són els mateixos dominats els que es perceben a partir de les assimilacions que han acceptat dels seus dominadors. Aquesta violència simbòlica és exercida de tal manera que aconsegueix d'imposar-se amb la complicitat de l'agent social al qual va adreçada i sense que aquest en sigui conscient. Aquest intercanvi de valors que té lloc dins d'una mateixa societat pot esdevenir també quan, en comptes de grups socials, es posen en contacte cultures diferents. Els estudiosos dels processos de colonització i postcolonització han analitzat el bescanvi cultural que s'ha esdevingut en els territoris conquerits i en la metròpoli a partir dels conceptes que acabem de definir. També la publicació de qualsevol obra literària traduïda, pel fet que esdevé una intrusió en el sistema literari que l'acull, s'ha vist com un exemple de violència simbòlica que es pot exercir de dues maneres diferents: de vegades el sistema d'acollida es modifica en rebre l'element aliè i altres vegades la traducció reproduïx l'estereotip o la representació de la cultura de la qual es tradueix. Els períodes de formació de les literatures nacionals són una manifestació del primer dels dos casos que hem diferenciat. En aquells

moments, les traduccions nodreixen el sistema literari propi amb obres que li són alienes.

Deia Joan Maragall l'any 1893,² per justificar que calia traduir al català: “El treball de traducció, quan és fet amb calor artístic, suggereix noves formes; fa descobrir riqueses de l'idioma desconegudes, li dóna tremp i flexibilitat, el dignifica per l'altura de lo traduït, i en gran part li supleix la falta d'una tradició pròpia i seguida. De més a més, el posa en contacte amb l'esperit humà universal i li fa seguir la marxa amb ell.” Maragall fa una defensa de la traducció, però amb matisos: demana que hi hagi calor artístic, però al mateix temps vol que només desperti formes pròpies i únicament per cobrir les llacunes en què no hi hagué producció pròpia; intueix, doncs, que cal posar límits a la traducció de manera que no trasbalsi el sistema literari d'acollida. De fet, la traducció d'un nombre elevat d'obres estrangeres pot arribar a fer desaparèixer el sistema literari d'acollida, sobretot si aquest no és prou ferm. Said (1993), en analitzar els espais colonials, postula que les mateixes nacions són narracions. El punt de vista de Said és el del subjecte dominat per una cultura imperialista que veu com el poder de crear narracions i d'impedir que neixin altres narratives, i que en acabat es desenvolupin, és un factor central per a la cultura i l'imperialisme.

Hi ha alguns factors relacionats amb la traducció literària que permeten de pal·liar la violència exercida pels textos traduïts i que en conjunt tenen la finalitat de salvaguardar el sistema literari d'acollida. Si bé és cert que s'incrementa el nombre de traduccions en els moments de formació de les literatures nacionals,³ en aquests períodes en què es tradueix per tal de crear una llengua literària hi contribueixen autors de renom de la pròpia cultura. Aquesta contribució d'escriptors es procura fer evident al conjunt de la societat, de manera que sigui apreciada positivament per tot el grup. Fora d'aquests períodes, s'acostuma a eludir el fet que l'obra és precisament una traducció i es fan servir alguns clixés per a referir-s'hi. Només cal repassar els suplementes culturals dels diaris.

² Vegeu Bacardí *et al.* (1998:20).

³ Aquest fet es pot constatar en cultures allunyades com la catalana, l'hebrea o en la pròpia Argentina després d'aconseguir la independència d'Espanya.

De tant en tant s'hi esmenta el nom del traductor, però sovint no se'n parla; molt poques vegades es comenta la qualitat de les traduccions i quan s'hi fa alguna al·lusió, acostuma a ser a partir de clixés —tant positius com negatius— que no poden ser contrastats.⁴

Una altra fórmula habitual per pal·liar la violència simbòlica que exerceix l'obra traduïda, tal com ens diu Maragall, és marcar un cànon per a la traducció. Tots hem sentit elogiar una traducció “perquè es llegia com si no fos una traducció”. Ens aturarem a esbrinar el significat d'aquesta afirmació. És evident que la llengua de les traduccions ha de ser correcta (en especial si la llengua de l'original ho era), però molts traductors hem caigut en la temptació d'autocensurar-nos si l'original estrafeia la sintaxi per caracteritzar, per exemple, algun personatge. Tots hem tingut el dubte de si s'entendria una proposta que seguís l'original, o bé si es consideraria que el traductor ha comès uns errors imperdonables. Adequar, doncs, les traduccions al cànon literari d'acollida és la manera de contrarestar aquesta violència simbòlica que comporten les traduccions. Podem relacionar aquestes restriccions al concepte d'*habitus* que definirem més endavant. De moment només apuntarem que també en traducció s'han de seguir unes disposicions determinades que són les que regulen les pràctiques traductores i les que provoquen, a continuació, una resposta determinada dels lectors. Una altra solució passa per una tria adequada dels llibres que es traduiran. En les diverses edicions de la Fira de Frankfurt, les editorials vinculades al món anglosaxó reben una munió de compradors. En canvi, a la resta dels estands, només se'n pot excloure el de França, són una bassa de calma. Tot allò que ve de fora, si és escrit originalment en anglès, ja sembla una mica de casa.

D'altra banda i respecte de l'ús de les traduccions per oferir una visió concreta de certes societats, Niranjana (1992) assenyala que les traduccions d'originals produïts en espais colonitzats són presentacions transparents d'alguna cosa que ja existeix en les representacions mentals de la metròpoli. Tal com les defineix Bourdieu (1991), les representa-

⁴ Ens referim a comentaris sobre la qualitat de la llengua, sense cap referència a l'original, o bé a crítiques sobre l'ús de certs mots, sense que es doni una visió més àmplia del context on apareix aquella paraula.

cions mentals són actes de percepció i d'apreciació, de cognició i de reconeixement, que esdevenen, al capdavant, estratègies de manipulació simbòlica. Amb relació a les traduccions, els textos que arriben a la metròpoli tenen la finalitat de refermar les representacions mentals anteriors d'aquest grup respecte a la cultura colonitzada. Quan la metròpoli tradueix obres dels seus colonitzats, en general intenta de reproduir els estereotips que el conjunt de la societat ja té formats. En conclusió, si aquest és el present, per al futur caldria formular un parell de desigs: que gosem a fer explícita la traducció d'obres literàries i que acceptem la diferència cultural que ens aporten les traduccions.

2. Model de llengua en la traducció

El cànon que s'estableix per a les traduccions no sempre ha proposat el mateix model i, de fet, aquest és un dels aspectes més controvertits. Mallafré (1991:43) observa quatre etapes: en la del criteri de la traducció lliure juntament amb la traducció literal, hi predomina la tendència a preferir traduccions que mantinguin el sentit. Durant l'etapa filològicofilosòfica, a partir del s. XVIII, diu Mallafré, es “defensa la impossibilitat de la traducció, paradoxalment necessària; només té sentit un literalisme culte i es reconeix l'aportació de la traducció a les llengües nacionals”. Amb la Lingüística moderna s'inicia la que Mallafré anomena etapa lingüística en què es “critica la teoria del mot per mot a ultrança i [es] planteja els tipus de traducció en funció de l'atenció prioritària a la llengua de l'autor (que preferia l'etapa anterior) o a la llengua del lector (que es considera que s'ha de tenir en compte)”. Finalment, la darrera etapa, la de les últimes tendències, esdevé un període on s'anul·litza la traducció d'una manera interdisciplinària amb aportacions dels estudis interculturals, la teoria de la comunicació i de la psicologia cognitiva. En aquest darrer període es deixa la porta oberta per tal que la traducció s'ajusti a la funció que ha de complir la traducció. Aquesta tria complica encara més la presa de decisions dels traductors literaris, ja que en un prospecte farmacèutic o en un anunci, la funció és molt cla-

ra; en canvi, per a un text literari, més que parlar de funcions diferents, potser hem de parlar de lectors diferents. Com a conseqüència, actualment en els prestatges de les llibreries veiem que tot és possible. Fins i tot moltes col·leccions s'allunyen de les nocions establertes de llengua literària i de llengua estàndard.

Per explicar aquesta situació, podem recórrer al concepte d'*habitus* que hem introduït anteriorment i que ens permet de relacionar el cànon de les traduccions amb la percepció dels lectors. Bourdieu (1993) pren el terme d'*habitus* de la tradició aristotèlica i el redefineix com a conjunt de *disposicions* que decanten els individus a reaccionar d'una manera determinada, alhora que generen pràctiques, percepcions i actituds que són les habituals, encara que no les reguli cap norma escrita. Per Bourdieu, aquestes *disposicions* són inculcades —per mitjà dels processos d'aprenentatge—, estructurades —perquè reflecteixen les condicions socials com van ser adquirides—, duradores —perquè per la manera com van ser apreses són preconscients i en conseqüència no poden ser modificades pel conscient— i transportables —perquè poden ser aplicades en àmbits diferents del que van ser apreses. En conseqüència, el model de les traduccions s'elabora a partir dels gustos dels lectors que han estat establerts mitjançant l'*habitus* generat per la ideologia dominant del grup.

Els canvis en el cànon són, doncs, fruit de les alteracions en els gustos de les diverses èpoques que postula Mallafré, els quals es poden també explicar a partir del concepte d'*habitus* de Bourdieu. Les disposicions de l'*habitus* es modifiquen segons quina sigui la ideologia dominant, capaç, com hem vist, d'inculcar uns valors i uns símbols al conjunt dels individus d'una societat. En un primer moment l'escriptura neix amb la voluntat de representar la parla, amb el temps el sistema es va sofisticant fins que és capaç de crear textos artístics. Això significa que, amb els anys, la llengua literària es va haver de plantejar si volia recollir el model de l'entorn, o bé si volia constituir-se en llenguatge propi.

En aquests moments, la llengua de les traduccions literàries es pren de l'entorn, un medi on els mitjans de comunicació juguen un paper crucial. Els mèdia van haver de crear el que hem anomenat l'oral me-

diatitzat⁵, per tal de referir-nos a la llengua que permet de produir uns escrits que havien de semblar que eren orals i espontanis. Aquesta varietat és la que ha permès de conformar un llenguatge propi per als programes de ficció i per als de no ficció. En el primer cas, les telesèries, tant de producció pròpia com de producció aliena, han formulat una llengua que permet de mantenir la ficció que els personatges que hi apareixen són reals. D'altra banda, documentals, reportatges i cròniques també utilitzen uns registres que neutralitzen el comunicador i permeten d'establir el que sembla una relació directa entre el programa i els espectadors.

L'oral mediatitzat, un transgènere que ha esdevingut l'estàndard, almenys al Principat, és un registre diferenciat que s'ha decantat per unes certes formes verbals i unes certes combinacions pronominals, pròpies d'un dialecte regional concret. La novetat rau en el fet que actualment la llengua escrita, quan ha de traduir textos literaris, s'allunya de la tradició i fa servir l'oral mediatitzat en els textos que produeix. Aquesta innovació apareix, però, prudent en el context de la multitud de nous gèneres escrits: SMS, xats i correus electrònics, per exemple. Aquests entorns obliguen a buscar un llenguatge escrit que sigui tan immediat com l'espontani oral. En comparació de les transgressions de codi que s'hi fixen, la llengua d'algunes obres literàries traduïdes es pot arribar a veure com a conservadora i manté uns trets diferenciats de les altres modalitats.

3. Traducció cultural i globalització

Alguns autors han expressat que la traducció no és mai entre iguals (Bassnett, Bhabha, Venuti). D'una banda, com ja hem dit, la traducció intervé en la formació de les literatures nacionals, període en què es tradueixen aquells textos que el cànon considera imprescindibles, els clàssics. Les traduccions de Riba, Carner o Sagarra, a partir de les publicacions

⁵ Vegeu Cros, Segarra i Torrent (2000).

com L'Avenç o la Fundació Bernat Metge, així ho demostren també en el cas de la literatura catalana. És a dir, hom percep certa literatura estrangera com indispensable per tal d'ennobrir la literatura pròpia. D'altra banda, des del punt de vista dels estudis postcolonials, la traducció es veu com una forma més de dominació. Les literatures occidentals publiquen traduccions de textos "orientalistes"⁶ que reproduïxen els pre-judicis sobre la cultura origen i que utilitzen els valors de la cultura d'arribada per "domesticar" la percepció de l'altre. Per tot plegat, la traducció genera un diàleg cultural i, al mateix temps, un conflicte perquè cadascuna de les parts vol fer augmentar el seu capital cultural.

Bhabha (1994) proposa el concepte de traducció cultural per tal de fer desaparèixer l'assumpció de supremacia cultural i perquè aquesta activitat de creació esdevingui en un espai fronterer, un espai sempre dinàmic. Però l'aldea global on vivim no ha aconseguit de crear uns espais híbrids com els que reclamaven Bhabha o Said (1993). Hi ha hagut altres propostes en la línia d'aquests dos autors que conviden a la reflexió, com ara el treball de Pilar Godayol (2000). Sobre la tasca de la traducció, diu aquesta autora "traduir implica entrar en una altra cultura i en una altra llengua, la traductora com a lectora i crítica textual ha de (re)aprendre a llegir cada vegada que tradueix un text nou, tenint en compte que si abandona l'estat d'alerta lector pot acabar imposant els valors de la pròpia cultura".

També Godard (1997) ens alerta sobre aquest mateix perill que prové del fet que la traducció no és mai entre dos sistemes iguals. Conseqüentment, el traductor o traductora es debat entre traduir a partir de la perspectiva de l'altre, traduir l'altre en la llengua del subjecte dominant, o bé mitjançar en les dificultats del trasllat. Traduir cap a una llengua minoritària com és el català comporta una reflexió constant durant el procés de traducció. Si l'obra que es tradueix procedeix d'una cultura majoritzada, cal evitar caure en el parany de presentar el sistema de valors i de símbols de l'original com si fossin els propis. Es fa imprescindible trobar un distanciament que permeti la reafirmació de la perspectiva

⁶ En el sentit de Said (1993).

pròpia. En canvi, si es tradueix d'una cultura minoritzada i de l'àmbit no-occidental, caldrà vigilar per no aportar-hi una perspectiva del món occidental. En aquest cas, des de la minoria subvertiríem el text original creat en la perifèria per enquadrar-lo dins del corrent majoritari, un corrent que també ens arrossega culturalment a nosaltres mateixos.

La situació de supremacia cultural sobrepasa la traducció i s'infiltra també en els originals. Algunes obres literàries,⁷ escrites en anglès fora de la metròpoli, contenen explicacions dels referents culturals propis de l'autor com si es tractessin de notes a peu de pàgina que els traductors han introduït. Algunes obres contenen uns petits glossaris al final del llibre que expliquen el significat de les paraules que s'utilitzen en el text. Si analitzem aquests glossaris independentment del llibre, no ens resulta fàcil esbrinar la tria que se n'ha fet. En la novel·la de Kamala Markandaya (1954) *Nectar in a Sieve*, hi figuren els noms d'alguns productes alimentaris propis de l'entorn cultural de l'autora com ara *ghee* (mantega aclarida, segons l'original), però també d'altres que són coneguts per a nosaltres, com ara *dhal* (llenties), mentre que "arròs" o "sucre" apareixen dins del text en llengua anglesa. Aquesta tria capritxosa només es pot entendre com a instrument per tal de subratllar la diferència en un text que ha estat escrit per arribar a un públic extern al context cultural de l'obra. En aquests casos la "domesticació" ja va inclosa en l'original i facilita la tasca de la traducció. En traducció automàtica es parla de "discursos controlats" per anomenar les característiques lingüístiques que han de tenir els originals per tal de facilitar després la traducció per ordinador; i aquestes novel·les d'entorns postcoloniais i escrites en la llengua del colonitzador s'han redactat pensant en els lectors que no comparteixen amb els autors més que la llengua de comunicació.

En canvi, les autores afroamericanes i *chicanes* prenen una estratègia diametralment oposada. Escriuen des de la perifèria de la societat dels Estats Units i no des de l'exterior. Potser per això, perquè la seva relació amb els grups centrals està més ben tramada, poden prendre camins diferents i es-

⁷ Vegeu Kamala Markandaya (1954) *Nectar in a Sieve*, Nova York: Signet; Ahdaf So-ueif (1999), *The map of love*, Nova York: Random Books; Ha Jin (2000) *Waiting*, Londres: Vintage.

criure sense la necessitat d'explicar-se a elles mateixes. Les autores afroamericanes fan servir les formes sociodialectals de l'anglès i els referents que les allunyen de la ideologia dominant, alhora que hi presenten els valors i les representacions de la ideologia del seu grup. No tenen cap voluntat de justificar la seva pertinença i el lector ha de fer un esforç per entrar en el seu món. En el segon cas, el de les autores *chicanes*, s'hi afegeix la dificultat de l'ús d'una segona llengua, l'espanyol. És aquesta barreja la que permet que puguin esdevenir un grup diferenciat. La traducció en aquests casos ha de procurar reflectir la pertinença al grup que pretenia l'original, ja que s'hi fa explícita una estructura doble de símbols, la del capital cultural del propi grup enfrontat amb la ideologia dominant.

Aquest és l'estat actual de la situació. De tota manera, sembla que el futur, i la globalització, ens han de permetre que traduïm més sovint entre llengües minoritzades. El número 11 de la revista *Quaderns*, publicada pel Departament de Traducció i d'Interpretació de la UAB, va dedicar un monogràfic a repassar quina relació manté el català amb les llengües dels països que darrerament s'han incorporat a la Unió Europea. La situació és decebedora en alguns casos (com pel que fa a llengües com el lituà i el maltès), mentre que en altres casos, per raons diverses, sembla que s'ha invertit la tendència (hongarès, rus i eslovè), cosa que ens permet d'augurar bons presagis per a la traducció literària en el futur.

Bibliografia

- BACARDÍ, M., FONTCUBERTA, J. I PARCERISAS, F. *Cent anys de traducció al català (1891-1990). Antologia*. Vic: Eumo editorial, Biblioteca de Traducció i d'Interpretació, núm. 3, 1998.
- BOURDIEU, Pierre. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- BOURDIEU, Pierre i WACQUANT, Loïc J.D. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- BHABHA, Homi K. *The Location of Culture*. Londres i Nova York: Routledge, 1984.

- CROS, Anna, SEGARRA, Mila i TORRENT, Anna. *Llengua oral i llengua escrita a la televisió*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Milà i Fontanals, 37, 2000.
- GODARD, Barbara. "Writing Between Cultures", *TTR*, volum X, núm. 1, 1r semestre, 1997, ps. 53-99.
- GODAYOL, Pilar. *Espais de frontera. Gènere i traducció*. Vic: Eumo Editorial, Biblioteca de Traducció i d'Interpretació, núm. 5, 2000.
- MALLAFRÉ, J. *Llengua de Tribu, llengua de polis. Bases d'una traducció literària*. Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, 1991.
- QUADERNS. *REVISTA DE TRADUCCIÓ*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, núm. 11, 2004.
- SAID, Edward W. *Culture and Imperialism*. Nova York: Alfred A. Knoff, 1993.
- VENUTI, Lawrence. *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. Londres i Nova York: Routledge, 1992.